

Володимир Баран

ЮРІЙ ЛИПА: ПРОЕКТ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті інтерпретовано геополітичну історію нашої держави, висвітлено проект геополітичної модернізації України першої половини ХХ століття вітчизняного мислителя Юрія Липи та обґрунтовано доцільність реалізації відповідної системи ідей у сучасних умовах.

Ключові слова: геополітична історія, геополітична модернізація, «Чорноморська доктрина», чорноморський простір, експансія.

Volodymyr Baran. Jury Lypa: The project of geopolitical modernization of Ukraine. The article interpreted the geopolitical history of our country, is elucidated the project of geopolitical modernization of Ukraine first half of XX century of domestic thinker Jury Lypa and is tivated expediency of a certain system of ideas in modern terms.

Key words: geoholitical history, geopolitical modernization, "Black Sea doctrine", the Black Sea space, expansion.

В історії становлення політичної думки однією з найперших була геополітична тематика. Ще стародавні мислителі практично розмірковували над стосунками з сусідніми

народами та просторами для нових завоювань. Навіть у «темні віки», коли всі покладалися на Провидіння, ці питання теж порушувалися – Папи Римські були апологетами ряду хрестових походів на Схід. А в період становлення національних держав – Відродження, Просвітництво – геополітичні ідеї були важливими для диференціації «свій – чужий» та завоювань невідомих земель. І вже на початку ХХ століття на політичній карті світу практично не залишилося країни чи регіону, доля яких не визначала певна геополітична теорія.

Проте попри багатство та різноманітність ідей, геополітична концепція українського мислителя Юрія Липи (1900–1944) є унікальним та своєрідним явищем у світовій політологічній практиці.

У своїй знаменитій «Всеукраїнській трилогії» (до якої увійшли праці «Призначення України», «Чорноморська доктрина» та «Розподіл Росії») він подав цілісний проект геополітичної модернізації України, що ґрунтується на геополітичній історії нашої держави та геополітичній ситуації у світі першої половини ХХ століття. Логічно поєднавши минулі військові, торговельні та культурні експансійні традиції українського народу, тогочасні проблеми європейського континенту та наукові передбачення розвитку майбутніх подій «Чорноморська доктрина» досі залишається актуальною. Хоча з часу її опублікування пройшло вже більше половини століття – суттєво перекроїлася політична карта світу та відбулися серйозні інтеграційні трансформації.

«Українські землі не є ніякою закутиною. Під оглядом торговельним і геополітичним – це одна з найвагоміших земель світу. Це значення України тільки зросте в сучасному» [1, с. 144], «Чорноморський простір – це життєдайний простір України. Україні належить перше місце серед чорноморських країн з огляду на її простір багатства й енергію людності» [2, с. 10]. На ці оптимістичні фрагменти творчої спадщини Ю. Липи найчастіше звертають увагу сучасні українські геополітики.

Та при цьому зазвичай інша важлива цитата: «Чорноморський простір є для чужинців колоніальним простором. Чому?

1. Він є політично незорганізований.

2. Економічно відсталий» [2, с. 82] – залишається без належного наукового розуміння. Хоча саме тут закладена ідея геополітичної модернізації не лише України, але й Туреччини, Болгарії, Греції, Румунії та інших чорноморських країн [3].

Перш ніж розглядати геополітичну ситуацію першої половини ХХ століття чи, тим більше, проект геополітичної модернізації України, необхідно оглянути найважливіші моменти тисячолітньої історії нашого народу. Оскільки вдосталь було випадків неодноразового повторення минулих засад внутрішньої та зовнішньої державної політики. Акцентував на цьому й Ю. Липа, ретельно описуючи стратегічні здобутки та помилки провідників української нації.

Культура збіжжя – це найдавніша історія осілого людства, що триває вже 5–10 тисячоліть. А, як відомо, трипільська (праукраїнська) культура разом з Єгиптом, Месопотамією, Індією, Китаєм, Егеєю (Грецією) становить так звану «колиску цивілізації». Тому культура пшениці, яка була принесена на наші території з Месопотамії на початку III тисячоліття, є не лише символом давності української землі, але й історично першою геополітичною віхою.

У другій половині II тисячоліття схожими торговельними шляхами потрапили в Україну представники іншого прадавнього народу з Малої Азії – геттитів, що започаткували на причорноморських землях культуру бронзи та заліза.

Дуже важливим епізодом доісторичних часів для України була війна союзу європейських егейців проти малоазійських держав за Трою. Події, описані в «Іліаді» та «Одіссей», відображають перебіг першого знакового геополітичного протистояння за контроль над торговельними можливостями Чорного моря. Внаслідок падіння Трої середземноморський світ сполучився з чорноморським.

Правління Митридата VI Евпатора (121–64 роки до нашого літочислення) – це період найвищого розквіту античних причорноморських держав. Цісар Понту, здійснивши ряд вдалих військових походів, став першим в історії повноправним володарем всього побережжя Чорного та Азовського морів з містами в гирлах рік. І, як наслідок,

Чорноморська Картагена становила реальну загрозу могутності тогочасному Риму.

«Змінюються від VII (до Христа) аж до XV століття (по Христу) імперії (перська, елліністична, римська, халіфат, київська), а їх ідея – це контроль над великими торговельними шляхами-магістралями» [1, с. 87], – так описував Ю. Липа основну лінію геополітичної історії людства. Він також зауважив, що дві найбільші геополітичні концепції Європи Середзем'я – шлях Олександра Македонського до Індії та Індійського океану і шлях Нерона до Китаю та Тихого океану – пролягали через причорноморські землі.

Мірилом величі якогось періоду в житті раси автор «Всеукраїнської трилогії» вважав українську людину. А найбільш величним періодом її величі добу Київської держави. Київ геополітик називав «Вічним Містом», з огляду на «силу своєї печаті на українцях», оскільки традиції територіальної, торговельної та культурної експансії княжої столиці не забували в історії нашого народу.

«Сила християнської доби Києва – саме в його апостольстві» [1, с. 250]. В цьому реченні викладена не лише минула, але й майбутня цінність міфу про Андрія Первозваного для українського державотворення на обох берегах Дніпра.

Примітно, що Велике Литовське князівство, як і Галицьке королівство, Ю. Липа вважає прямими спадкоємцями державницьких, правових, торговельних та культурних традицій Київської Русі.

Проте це вже не був «Київ-Вісь», це були «відхили Києва». Після галицьких і литовських «відхилів» почалася доба посереднього впливу Києва. Бо навіть у славі часи Козаччини місто Кия мало лише символічне значення. І тільки після Лютневої революції 1917 року в Російській імперії Київ знову став повноцінним центром політичного життя українського народу.

XVI століття в Україні Ю. Липа вважав однією з найцікавіших сторінок всесвітньої історії: «Це історія нагої людини на нагому острові, – довкола ж нього стихія, що насувається як загин. Це не історія солом'яних королів з титулами, позиченими від німців, або інституцій, крадених від англійців, – це вияскравлення найглибшого первня відпорності в українській расі – козацтва» [1, с. 254–255].

Закладена на дніпровських порогах, Січ відразу потрапила в дуже складну геополітичну ситуацію, оскільки за українські землі активно змагалися Польща, Литва, Московія та Туреччина. Проте саме в другій половині XVI століття чужинецькі агенти констатували: «козаки мають cupiditas dominandi – гін панування» [1, с. 255].

Ю. Липа дуже високо оцінив діяльність Дмитра Вишневецького як тонкого та далекоглядного стратега. І не лише через заснування ним «на острові Хортиці, проти Конських Вод, коло кримських кочовищ» осередку козаччини – оплоту українського національного руху, а передусім тому, що «Байда» дуже вдало використовував у політиці державне суперництво Литовського князівства, Московського царства та Османської імперії. «Їздить до Царгорода – і має успіхи, їздить до Москви – і йому помагають. Його, крім цього, оваційно вітає литовський сейм; він бере участь у лівонській балтійській війні, претендує на престол молдавського господаря, погромлює черкесів на Кубані, врешті, полонений у війні, гине в Царгороді» [1, с. 256].

Крім того, мислитель зауважив, що «всі походи й дипломатичні посуви Вишневецького – це прообраз майже всіх пізніших посуень козацьких вождів. Це ж, як він, Тиміш Хмельницький претендуватиме на волоський трон, це Тетерю, як і його, вітатиме сейм, Самойловича – Москва, а Орлика – Туреччина» [1, с. 256].

Вдале використання суперництва сусідів було основою засадою зміцнення козацької державності. Ключем якої було Військо Запорозьке. З точки геополітики, це був ззовні ключ до Києва, а зсередини – до Чорного моря.

Богдан Хмельницький, за словами Ю. Липи, задав напрям зовнішній політиці Гетьманщини – «опертя України на Чорне море, на державу, що володіла тим морем, на спадкоємницю Східного Риму – на Туреччину» [1, с. 257]. Інші видатні козацькі лідери – Петро Дорошенко, Іван Самойлович, Іван Мазепа, Пилип Орлик – свідомо повторювали геополітичний вектор Хмельницького. Співпраця з Туреччиною давала не лише військово-політичні, але й торговельні та культурні дивіденди. І найважливіше те, що різність віросповідань (християнство та іслам) стала

фактором зближення, в не розбрату двох чорноморських народів.

Після занепаду Запорозької Січі і до ХХ століття на українських землях розігрували свої геополітичні партії три великі держави. Це були англійський, німецький і московський (радянський) «грачі».

Англійський «грач» проявив свою могутність у ході Кримської війни (1853–1856). «Блискучий удар англійського грача захитав тоталістичною російщиною. Вона хиталася все більше й більше, аж вкінці, на початку ХХ століття, розсипалася цілковито» [1, с. 123].

У примітці до глави «Англійський грач» автор також згадує про намір Наполеона утворити державу Наполеніаду – Україну.

Успішний Кримський похід українських військ 1918 року завершився несподіваною передачею Німеччині території стратегічно важливого чорноморського півострова. І тут, як писав Ю. Липа: «Молода кількадесятилітня німецька держава давала ще молодшій кільканадцятьмісячній Українській державі її першу лекцію геополітики» [1, с. 127].

Найбільшою внутрішньою геополітичною невдачею московського грача була спроба перенесення центрів видобування вугілля та вирощування пшениці з України на Північний Схід держави.

Коротко розглянемо геополітичну ситуацію на європейському континенті після завершення громадянської війни в Іспанії та перед початком Другої світової.

Ю. Липа констатував зникнення поняття Європи як духовної цілості та відсутності своєї столиці цієї території, якою у XVIII столітті був Париж. Так, Лондон залишався центром світу, проте лише британського світу, і більше переймався проблемами своїх колоній, ніж подіями на континенті. А в інших трьох осередках європейського життя – фашистському Римі, нацистському Берліні та комуністичній Москві – готувалися до можливості зміцнення своїх геополітичних світів, але їх плани обмежувалися лише локальними територіальними завданнями.

Стартову позицію для геополітичної модернізації України дуже точно кількома афористичними реченнями охарактеризував інший видатний український геополітик того часу Степан Рудницький (1877–1937):

«1. Україна творить, щоправда, тільки 1/22 пайку давньої Російської Імперії та обіймає майже третину її населення.

2. При дивно швидкім прирості Росії (початок XIX в. – 35 мільйонів, тепер 180 мільйонів) грає українське живло найважливішу роллю, бо поміж усіма народами імперії множить найшвидше.

3. Україна – це найгустіше заселена й найбагатша область усеї давньої імперії.

4. Політико-географічне положення України таке що воно мусить спонукати державу, що її опановує, до експанзійної політики на Близькому Сході.

5. Панування Росії над Україною приневолює російський ряд до політики насилля всередині держави; це знов потягає за собою експанзійну політику на вні» [4, с. 166–167].

Нижче подано низку основних ідей проекту геополітичної модернізації України, що викладені в «Чорноморській доктрині» Ю. Липи.

Ідея перша: «Геополітично беручи, для української державності є потрібні принаймні Чорне море і верхів'я Дніпра – в усякому разі, завжди південно-північна вісь» [1, с. 312].

Ідея друга: «Незалежність від поза чорноморських держав капіталу – це підстава великого державного господарства над Чорним морем» [2, с. 84].

Ідея третя: «Союз Чорноморських держав – це союз живих державних організмів, ще їх спільний економічний і політичний інтерес і відчуття нової вищої справедливості» [2, с. 98].

Ідея четверта: «Півострів Таврида (з татарська званий Крим) – це ключ до панування над водами Чорного моря» [2, с. 104]. «Крим – морські путі, Крим – путі через Каспій, Кавказ і Малу Азію до Месопотамії, Арабії, Ірану» [1, с. 127].

Ідея п'ята: «Відродити тим часом занепалу в Царгороді традицію апостола Андрія зможе тільки християнська великодержавність над Чорним морем – Україна» [2, с. 137].

Ідея шоста: «Відділення від Середзем'я – це для української території заламання натурального розвою, зниження ритму експансії або й одночасне під вплив Малої Азії» [1, с. 86].

Окрім процитованих вище ідей автор «Всеукраїнської трилогії» дав ще ряд практичних рекомендацій щодо геополітичної модернізації нашої держави. Приміром, для захисту північних земель чорноморського простору від натиску балтійських та фіно-уральських народів Україні було життєвонеобхідним укладення міцного союзу з Білоруссю. Враховуючи те, що між Чорним та Середземним морями є природний бар'єр – система проток Босфор–Дарданелли, то слід підтримувати партнерські відносини з Туреччиною. Крім того, за ідеальних геополітичних умов Україна мала стати визволителькою Кавказу та заселити вільні простори Ірану, тим самим отримавши доступ до Індійського океану, що дозволить вільно торгувати з усім світом. Натиск ззовні значно пришвидшить інтеграційні процеси в країнах чорноморського простору.

Дуже важливою внутрішньою проблемою була нерозбудованість мережі доріг, залізниць та каналів, що гальмувало реанімацію прадавніх торговельних шляхів та зовнішню експансію України.

Характер та солідаризм української раси, за словами Ю. Липи, в сприятливих геополітичних умовах мали б стати визначальними чинниками реалізації «Чорноморської доктрини».

Після 1991 року було написано достатньо багато проєктів модернізації України. І не лише науковці, але й політики та журналісти прагнули виробити своє бачення шляху оновлення як внутрішньої, так і зовнішньої політики нашої держави [5; 6; 7; 8]. Примітно, що з'явилася й низка публікацій, присвячених осучасненню геополітичних ідей Ю. Липи [9; 10; 11; 12].

Прийнятий Верховною Радою у 2010 році Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» офіційно закріплює, що «Україна як європейська позаблокова держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур» [13, с. 527]. Водночас, позиціонування України як регіонального лідера та налагодження взаємовигідних відносин з країнами-членами ОЧЕС та ГУАМ, а також процес переговорів щодо інтеграції в ЄС

триває. Варто наголосити, що потенційно сучасна світова фінансова криза може слугувати передумовами для реалізації геополітичного проекту «Чорноморської доктрини».

Насамкінець, варто процитувати дуже актуальний і сьогодні уривок з передмови до спільної роботи Юрія Липи та Лева Биковського за назвою «Чорноморський простір (Геополітичний атлас)», в якій не лише сформульовано, але й проілюстровано геополітичні інтереси держав чорноморського регіону: «Мусимо мати підстави до реальної дії *на століття*. Мусимо мати глибший, суто український погляд на політику помимо тих чи інших кон'юктур. *Мусимо*, бо без того згинемо морально. Станемо нічого не варті – виповнять нас чужі думки і світогляди, що вирости в чужих умовах для чужої користі і з чужої крові» [2, с. 163].

1. Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. – Т. 2.: Чорноморська доктрина; Чорноморський простір (атлас); Розподіл Росії. – К.: МАУП, 2007. – 392 с.

2. Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. – Т. 1.: Призначення України. – К.: МАУП, 2007. – 336 с.

3. Баран В. В. Юрій Липа про геополітичне становище чорноморських держав першої половини ХХ ст. // Матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (15 квітня 2011 р.) – Тернопіль, 2011. – С. 18–21.

4. Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? – Львів: Світ, 1994. – 416 с.

5. План розвитку країни: абетка для дорослих: Скорочена версія для індивідуального та колективного усвідомлення. – К.: Видавнича компанія «Воля», 2005. – 204 с.

6. Новакова О. В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів у сучасній Україні: Монографія. – Луганськ: Видво СНУ ім. В. Даля, 2006. – 216 с.

7. Стратегія модернізації України // Дзеркало тижня. – 2009. – № 48–49. – С. 14–17.

8. Модернізація України: пріоритети реформ // Дзеркало тижня. – 2010. – № 14. – С. 14.

9. Мороз В. Горіти надзвичайним світлом // Липа Ю. Призначення України. – Львів: Просвіта, 1992. – С. 3–11.

10. Гринів О. Передбачення глобального масштабу // Липа Ю. Розподіл Росії. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1995. – С. 111–XX.

11. Медвідь Ф. Юрій Липа як фундатор «чорноморської доктрини» України // Дні науки філософського факультету-2007: Міжнародна наукова конференція (18–19 квітня 2007 року): Матеріали доповідей та виступів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – Ч.І. – С. 131–133.

12. Домащенко Л. М. Концепції чорноморської орієнтації України у вітчизняній політичній думці першої половини ХХ століття: Дис... к. політ. н.: 23.00.01. – К., 2009.

13. Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» № 2444-VI від 1 липня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40.